

CAPITOLUL II

Refugiul de la Iași (1916-1918)

Încă din primele luni ale refugiului, în camera aceea din strada Toma Cosma, în care stăteam înghesuți toți cei șapte membri ai familiei (trei paturi, o măsuță, o masă mare cu scaunele respective, un dulap și un lavoar, precum și o plită-cuptor uriașă, care, iarna slujea și la gătit și la încălzit camera), a intervenit o inevitabilă schimbare radicală în viața mea. În orele de răgaz pe care mi le lăsau cozile la pâine și la carne (când se găsea!) și căratul apei cu găleata de la cel puțin 200 de metri (sarcini ce mi-au fost foarte curând rezervate numai mie, după ce Titu și-a pierdut galoșii la Manutanța...) și printre lecțiile pe care le pregăteam singuri pentru examenele de clasa a IV-a (eu) și a VI-a (Titu), am început și o altă... activitate, prilejuită de faptul că tata aducea acasă ziare străine. Ziarist vechi (frecventase câțiva ani, la sfârșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru, clubul socialist, unde o și cunoscuse pe mama și pe prietena ei "Tanti Cornea"), el a fost unul dintre membrii fondatori ai Sindicatului Ziaristilor din București (primul sindicat al lucrătorilor intelectuali din România), al cărui președinte avea să fie de altfel ales la câțiva ani după război.

În vara lui 1917, am terminat gimnaziul și m-am hotărât - așa cum făcuse și Titu cu doi ani mai înainte - să mă înscriu în clasa a V-a clasică, poate tot în amintirea cetăților antice cu care ne jucasem în copilărie! La latină era mai ușor, deoarece în clasa a III-a a liceului "Mihai Viteazul" din București îl avusesem profesor pe cunoscutul și severul Anghel Marinescu, la care trebuia să înveți temeinic dacă nu voiai să riști corigența. În schimb, limba elenă - al cărei studiu începea atunci în clasa a V-a, era, în chip firesc, ceva cu totul nou și greu pentru mine, căci o pregăteam "în particular" - adică de unul singur... Mi-am procurat de la un anticar un vechi manual de Gh. Coman (profesorul meu de germană de la București) și am început să mă descurc cum puteam.

Nu cred însă că ar fi firesc să trec - fără nici o tranziție - de la sfârșitul clasei a IV-a la intrarea în Universitate (în 1919), impunându-se o digresiune mai lungă, pentru a se înțelege mai ușor unele dintre lucrurile și oamenii ce vor forma obiectul unor paragrafe ale capitolelor următoare.

La Cenzura militară veneau tot felul de ziare din Apus - franceze, engleze, olandeze - pentru abonații din teritoriul ocupat; neputând fi expediate destinatarilor, ziaarele rămâneau la Cenzură, iar după câțiva timp erau împărțite între cenzori, Ticu aducând și el acasă destul de des câte un teanc.

Cu franceza pe care Titu începuse să o înțeleagă bineșor, cu bruma de nemțească și cu destul de multe cuvinte latinești pe care le știa (așa cum am amintit, el urma liceul clasic, cum aveam să fac și eu din anul următor), a ajuns să citească ziaarele engleze, fiind astfel, zi de zi la curent cu politica englezească: cunoștea numele tuturor miniștrilor și ale unui impresionant număr de deputați, începuse să dezlege tainele intrigilor politice ale celor trei partide englezești și să ni le împărtășească și nouă. Și așa, într-o bună și lungă zi de iarnă, cum stăteam noi acasă în jurul mesei, ne-a împărtășit ideea unui nou "joc": Marioara și cu mine trebuia să luăm pe cont nostru câte un personaj englez, iar Titu și i-a asumat pe toți ceilalți politicieni mai importanți (ale căror nume apăreau mai des în ziare). S-au pornit astfel infocate dezbateri... parlamentare, crize de guvern, alegeri și toate combinațiile inerente unei vieți parlamentare de tip englezesc. Personajul "întrupat" de Marioara era lordul Carson (sau Curzon?), mare adversar al acordării autonomiei Irlandei, iar eu îmi luasem sarcina să nu compromit activitatea lordului Thomas Rbonda, ministru liberal, fost minier din Țara Galilor, care treptat ajunsese deputat și apoi ministru, ba chiar înnobitat

și făcut lord.

Dar, de vreme ce o asemenea "viață politică" nu se putea desfășura normal fără... presa, am început să "publicăm" la intervale neregulate, totuși destul de des, diferite ziare și reviste. Închip firesc, Titu redacta ziare de toate "culorile" politice-liberale, conservatoare și independente - și, pare-mi-se, chiar unul laburist - partid ce începuse atunci să se afirme. În articolele cărora polemiza, de fapt, și cu el însuși, dar și cu noi ceilalți. Eu publicam în câteva pagini de mărimea sferului de coală (după vechiul model; am mult sporit, al "ziarelor" cetăților din antichitatea grecească, pe care le părăsisem de câțiva ani), o revistă intitulată "The New Europe", declarată - cu de la noi putere - organul partidului liberal. Această activitate nepărăndu-ni-sedulul de multilaterală, am socotit că ar trebui să scoatem și câteva cărți. Pentru acestea era nevoie, firește, și de nume de autori; am născocit un fiu al lordului Rhonda, l-am declarat licențiat în arheologie și l-am trimis imediat pe teren să descopere ruinele cetății Londinium și ale altor câteva castre și orașe romane din Britania. Am scris mai multe cărțuții de arheologie romano-britanică, de format 10x8 cm, fiecare cu câteva zeci de pagini - desenele monumentelor și inscripțiilor romane erau executate de Titu, care răsfoia la Biblioteca Universității din Iași fasciculele diferitelor publicații străine de specialitate -, din care mai păstrez și acum un exemplar (ca și unul din revista "The New Europe"), mărturie a activității noastre, firește-destul de naive, ținând seama că eu nu împlinisem încă 15 ani!

În același timp, de două ori pe săptămână - fie seara, la ora 9, în Aula Universității, fie după amiază - în nu mai știu care dintre localurile Facultății de Științe -, mă duceam regulat la cursurile lui Nicolae Iorga, ale cărui articole (două în fiecare zi) din "Neamul românesc" le citeam toți cei din casă, cu freacă și sufletesc pe care numai cuvintele lui îl puteau trezi atunci. Am ascultat, astfel, printre altele, un curs admirabil despre istoria comparată a literaturilor romane, (deși, nu știu dacă i s-a făcut un adevărat serviciu prin reeditarea recentă, după 50 de ani de la redactarea lui, fără o punere la curent cu bibliografia actuală). Într-o seară, la una dintre orele de curs din Aula Universității ieșene, mi se făcuse tare somn, luptându-mă, fără să reușesc întotdeauna, să țin ochii deschiși - (lucru explicabil deoarece în fiecare dimineață făceam coadă la pâine preț de câte două ceasuri și apoi - în cursul zilei - pe lângă diferitele corvezi "casnice" aducem de două ori pe zi apă cu o găleată pe jumătate cât mine de înaltă, mă mai și jucam). La un moment dat, când tocmai reușisem să redeschid ochii după o ațipire de câteva clipe, am văzut privirile lui Iorga ațintite asupra mea - desigur că, dacă n-aș fi ridicat tocmai atunci pleoapele, m-aș fi ales cu o strașnică apostrofă.

Unele compensații pentru necazurile materiale și sufletești inerente războiului și refugiului ni le-au dat victoriile trupelor române din vara lui 1917: mai întâi ofensiva de la Mărăști, când urmăream înfrigați pe hartă înaintarea oștilor noastre în județul Vrancea, și apoi rezultatul bătăliei de la Mărășești, amândouă constituiau o alinare a orgoliului nostru național, după cumplitele înfrângeri din anul 1916.

În anul următor, hotărârea Sfatului Țării de la Chișinău de a realipi Basarabia la Moldova românească, după o robie de 106 ani, ne-a mai domolit necazul prilejuit de "Pacea de la București", prin care toate creștele munților noștri falnici fuseseră cedate Ungariei.

În toamna acestui an 1918, când trupele aliate rupseseră frontul german în vest, ivindu-se astfel zorile victoriei, aproape în fiecare zi aveau loc manifestații de simpatie la Legația Franței de la Iași, la care ne duceam și noi, copii de 16-18 ani, strigând cât ne ținea gura, în cor cu mulțimea, "Vive la France!". Într-o seară, în timp ce strigam de zor, simt o mână pe umăr și aud o voce destul de blândă: "Du-te acasă, băiatule". Era generalul Nicolaeu, prefectul poliției...

Au trecut anii, absolvind liceul clasic "Sf. Sava" din București cu premiul I, și în toamna anului 1921 m-am înscris la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității bucureștene, la secția de filologie clasică. De fapt, nu mi-a plăcut niciodată gramatica, dar

mi-au plăcut latina și literaturile celor două limbi clasice. La latină n-am fost prea norocos în liceu: după un început bun în clasa a III-a, cu vestitul și severul Anghel Marinescu, n-am mai învățat mare lucru cu ceilalți profesori: în clasele IV-VI, "pregătite" și date în particular la Iași, firește că n-am făcut progrese, dar am învățat să scandez perfect hexametrii lui Ovidiu și al lui Virgiliu; iar în clasele VII-VIII la liceul "Sf. Sava", l-am avut profesor pe "Moș Ionuță Grama". Deși, era un om admirabil, nu avea, sau nu mi avea (peste puțin ani a leșit la pensă) darul de a te învăța sintaxa, fără cunoașterea căreia nu poți ști bine latinește; era însă încântat când scandai bine diferiții metri ai Odilor lui Horațiu și, generos, mai ales în clasa a VIII-a, îmi umpluse rubrica din catalog cu mulți zece. În schimb, la greacă, profesorul Pandeale Ionescu, doctor de la Sorbona cred, era un admirabil pedagog prin stăruința cu care te puneă să repeți toate regulile, să analizezi pe toate fețele fiecare formă gramaticală și să reșezi să traduci fără juxtă, -deși nu era împotriva folosirii acesteia acasă, la pregătirea lecțiilor- poezii și prozatorii eleni din program.

Așa cum am spus, începusem să învăț elena singur, la Iași, folosind un vechi manual de Gb. Coman; era deci firesc să nu știu mare lucru la intrarea în clasa a VII-a. Începând lecțiile cu Pandeale Ionescu, prima notă la teză n-a putut fi decât un patru, iar media pe primele două trimestre abia cinci. Dar, deoarece, așa cum am mai spus, îmi plăcea limba elenă, mi-am dat osteneala să învăț temeinic și - spre uimirea colegilor de la secția modernă (cu care aveam clasă comună, în afară de orele de elenă, când ei urmau cursurile de matematică și de științe naturale -, pe trimestrul III am luat nota 7 și la oral și la teză (trei greșeli, trei puncte scăzute...). Era nu numai un adevărat succes, dar și un lucru rar, însă, căci Pandeale Ionescu nu prea dădea asemenea note dacă nu știai carte. Dar în anul când eu și doar alți doi colegi formam "efectivul" clasei a VII-a clasică, clasa a V-a a secției clasice se populase cu ceva mai mulți elevi. Printre ei, era și Athanase Joja, elev excelent, care - știind bine greaca modernă, fiind aromân, învăța bine și la elenă și lua regulat zece, notă pe care - după câte știam - până atunci Pandeale Ionescu nu o mai dăduse de mulți ani!

Tot în anul acela (1919/20), când am urmat cursurile clasei a VIII-a, printre alți elevi eminenți ai clasei a VIII-a - modernă - se aflau și viitorul sculptor Mac Constantinescu, apoi doi ardeleni (Gheorghe Șerban și Ionel Moța), și Gheorghe Ștefan, pe care îl cunoșcusem cu câțiva ani înainte (în vara lui 1916), când era coleg cu Titu în clasa a V-a clasică și - după ce se împrieteniseră - colindau împreună vechile biserici bucureștene, dar nu pentru a asista la slujbe și a face mătăanii, ci pentru a citi, în după amiezile zilelor de lucru, pisanile cu litere chirilice de deasupra ușilor de intrare. În timpul războiului, tatăl lui Ștefan fusese mobilizat, așa încât el a fost nevoit să-și ia o slujbă la STB, pentru a întreține întreaga familie, pierzând astfel doi ani de școală; pe unul l-a recuperat - dând în același an examene pentru doi ani - și în felul acesta a terminat liceul cu un an înaintea mea, fiind chiar premiantul secției clasice. A preferat însă să-și facă stagiul militar înainte de a se înscrie la Universitate, iar în toamna lui 1921 s-a înscris în anul I, o dată cu mine, la același Secție a Facultății de Filosofie și Litere, devenind astfel colegi.

Încă înainte de a termina liceul, în tot cursul clasei a VIII-a (anul școlar 1920/21), am frecventat regulat cursurile lui Iorga de la Universitate împreună cu colegul Remus Ilie (ulterior bun profesor de istorie, mort acum câțiva ani). Deși aceste cursuri conțineau de multe ori detalii pe care nu aveam cum să le reținem, ele ne-au încântat peste măsură. Se țineau în sala a IV-a, cel mai mare amfiteatru din vechiul local al Universității, la eta I - aceeași sală în care în anul acela Vasile Pârvan și-a ținut ultimele lecții publice - având ca temă, istoria religiilor - pe care eu nu le-am auzit. Mi s-a povestit, însă că, la una dintre aceste lecții, când urma să vorbească despre religia creștină, nu s-a așezat ca de obicei în fotoliu, ci astat în picioare, începând lecția cu vorbele: "S-a născut la Nazaret". Fără îndoială că, în costumul lui ca de "păstor protestant", trebuie să fi fost foarte impresionant.

Revenind la cursurile lui Iorga, la care veneau foarte mulți studenți și de la alte facultăți, îmi amintesc, cum, într-o după amiază - cu câteva minute înainte de ora la care

urma să-și înceapă lecția - a intrat val-vârtej în sală, un student din anul VI, Alexandru Rally (care promitea mult, dar n-a dat decât foarte puțin), s-a suit vertiginos la catedră, a făcut semn cu mâna, cerând liniște, și a spus cu glas tremurat: "Domnilor, vin de la Cameră, unde Argetolanu l-a amenințat pe profesorul Iorga că-i bagă pumnul în gură!". Pe atunci Argetolanu - unul dintre cel mai cinici, dacă nu chiar cel mai cinic dintre politicienii vremii- era ministru de interne în guvernul generalului Averescu și se supăraseră pentru că Iorga protesta, cu cunoscutul lui talent oratoric, împotriva ingerințelor și a abuzurilor guvernului în cursul ultimelor alegeri. Peste zece ani însă, tot el a fost ministru chiar în guvernul prezidat de Iorga...

Întorcându-mă însă la acea după-amiază de la Universitate, când s-a anuțat de afară că se apropie Iorga, în sală s-a făcut o tăcere mormântală, iar când el a pășit pe ușa amfiteatrului, toată lumea s-a ridicat în picioare ca un singur om, aplaudându-l și aclamându-l frenetic câteva minute, lui Iorga i s-au umezit ochii de emoție.

Înscrierea mea la Filologia clasică l-a supărat foarte mult pe bunul meu prieten Dorin Popescu (Dody pentru familie și pentru noi încă de pe atunci și apoi Dody pentru toată lumea de la Institutul de Arheologie) care, terminând liceul la Brașov, venise cu intenția să se înscrie la istorie, știind că Titu urmează istoria și crezând că și eu voi face la fel.

Îl cunoscusem pe Dorin la Iași, în martie sau aprilie 1917, la prima oră de curs a clasei a IV-a a improvizatului "Liceu al refugiaților", adăpostit în sălile Universității ieșene. Când profesorul N. A. Constantinescu - veci elev al lui Iorga și atunci titular de istorie la Giurgiu (iar mai târziu conferențiar la catedra lui Iorga de la Universitate, după numirea lui Constantin Marinescu ca profesor titular la Cluj), mic și grav, ne-a întrebat pe fiecare dintre cei câțiva zeci de elevi adunați în băncile îngrămădite pe un culoar lung al Universității - de unde suntem, iar Dorin a spus că este din Brașov, eu am intrat imediat în vorbă cu el, aflând astfel că îl cunoaște bine pe verii mei, Fabiu și Dragoș Bercan, fiil protopopului Ion Bercan din Rupea - pe atunci Cobalm, cumnatul unchiului meu dinspre mamă, Aurel P. Bănuț. Deportat după intrarea României în război și chinat cumplit de poliția maghiară, protopopul Bercan a murit ca un martir pentru că își iubea neamul.

După terminarea lecției, am continuat discuția cu Dody și astfel - în timp ce fratele lui, Calus, elev în clasa a VI-a, se împrietenise cu Titu - s-a legat între noi o prietenie, care, în ciuda unor mici furtuni tardive, iscate de... nepotrivire de caracter, a dăinuit peste 50 de ani. El mi-a povestit și de ce se refugiase familia lui: tatăl său, Octavian Popescu, notar public în Brașov, fusese numit, în 1916, după intrarea trupelor românești în Transilvania, ajutor de primar, așa încât ungerii îl condamnaseră la moarte pentru "trădare de patrie", iar la retragerea trupelor noastre a trebuit, în chip firesc, să se refugieze cu toată familia, ajungând astfel la Iași. După încheierea păcii de la București a urmat o adevărată Odisee pentru ei toți, trebuind să plece în Ucraina împreună cu multe alte familii de refugiați transilvăneni și să se stabilească în satul Boșaița Visca - dincolo sau dincoace de Nipru? - unde o mare parte din locuitorii satelor erau moldoveni. Dar aceasta e altă poveste, pe care n-ar fi stricat să o povestească chiar Dorin...

În vara lui 1918 când s-au întors la Iași, tatăl lui Dorin a fost numit judecător la Bălți, de unde - în 1919 - s-a transferat la Brașov, iar apoi a fost numit președinte al tribunalului de la Deva. Ulterior a fost mutat la Târgu Mureș, fiind numit inspector judecătoresc cu grad de consilier de casajie.

Este locul să-mi exprim aici regretul pentru faptul că un om inteligent și cult ca Dorin nu a avut energia și voința necesare de a realiza tot ce ar fi putut face. Firește, apatia de care a dat dovadă toată viața este ceva organic, dar, poate, dacă ar fi scuturat-o puțin, și-ar fi putut impune un alt ritm de activitate. E adevărat, în diferite rânduri a spus că, dacă n-ar fi fost Vasile Pârvan - el n-ar fi făcut arheologie, lucru valabil pentru cei mai mulți, dacă nu chiar pentru toți din generația noastră și, desigur, și pentru aceea a înaintașilor noștri.

